SHOWeerterland

de maasgouw

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

Adres van de administratie:
Bonnefantenmuseum
Maastricht

JAARGANG 87
1968
AFLEVERING 2

Adres van het secretariaat der redactie:
Bonnefantenmuseum
Maastricht

Bouwgeschiedenis van de St.-Martinuskerk te Weert

EEN ieder, die bij een bezoek aan de stad Weert van heel nabij zijn blik laat gaan langs de trotse Weerter St.-Martinustoren met zijn „spekla gen" van natuur- en baksteen, raakt in diepe bewondering voor dat grootse kunstwerk uit de late middeleeuwen. Eveneens geraakt hij onder de indruk van de prachtige in 1960 voltooide nieuwe torenbekroning van architect Th. G. Verlaan. Niet alleen de toren, maar ook de kerk zelf is een machtig bouwwerk, een monument van majestueuze pracht en praal met een rijk spel van zuilen, bogen en lijnen. Zij is zelfs de enige oorspronkelijke geheel met stenen overwelfde hallenkerk uit de laat-gotiek in de Nederlanden en derhalve een unicum.

Vanzelfsprekend rijzen bij die bezoeker dan vragen op naar het ontstaan en de verdere bouwgeschiedenis van deze kerk en toren. Deze bijdrage beoogt een antwoord te geven op die vragen, al is het dan ook een onvolledig antwoord, daar de authentieke bronnen, de archieven van het gemeentebestuur en de St.-Martinusparochie van Weert en die van het kapittel van St.-Servaas te Maastricht, waaraan de kerk eens toebehoorde, merkwaardig genoeg slechts weinig bijzonderheden geven over deze aangelegenheid. Alvorens in details te treden volgt hier de grote lijn van deze bouwgeschiedenis. De St.-Martinuskerk is afgebouwd in twee fasen, waartussen een halve eeuw tijdsverschil is gelegen. Rond 1456 is het oostelijk gedeelte, bestaande uit het priesterkoor en de drie voorste traveeën, klaargekomen; met het westelijk gedeelte werd in 1500 een begin gemaakt. De toren daarentegen is in drie etappes gebouwd: het benedenstuk dateert van 1528/1529; dit gedeelte was afgedekt met een kleine houten spits. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd hij opgetrokken tot meer dan 100 meter. De afbouw van 1960 vormt de derde fase.

A. *De bouwgeschiedenis van de kerk*

1. De oudste kerk van Weert

Onze eerste vraag luidt: Wat weten wij van de voorgeschiedenis van het huidige kerkgebouw? Het is geen gemakkelijke taak hieromtrent iets te achterhalen. Het oudst bekende schriftelijke getuigenis over het bestaan van Weert, waarin tevens sprake is van een kerk, dateert van 21 september 1062 [1]. In deze oorkonde bevestigt keizer Hendrik IV de plechtige eigendomsoverdracht van de bezittingen Weert en Dilsen met de kerken door de toenmalige markgraaf Otto van Thüringen en diens gemalin Adela aan het kapittel van St.-Servaas te Maastricht. Dit document bevat dus de eerste schriftelijke aanduiding van een kerk in Weert. Wil men verder terug in de historie, dan is men hoofdzakelijk aangewezen op veronderstellingen, wier waarde vaak steun vindt in gedane opgravingen. Aangenomen mag worden, dat vaste kerkgebouwen en parochiële indelingen eerst tot stand zijn gekomen ná de eigenlijke

bekeringsperiode, die in het midden der 8ste eeuw in ons gewest als geëindigd mag worden beschouwd. Bij het verder onderzoek naar de ouderdom van de parochies en hun kerken kunnen de kerkpatronen een betrouwbaar uitgangspunt vormen. Als getuigen uit een ver en geheimzinnig verleden vormen zij in zekere zin een graadmeter voor de ouderdom van de hun toegewijde kerken[2]. Onder de kerkpatronen nu in Limburg neemt de H. Martinus een zeer voorname plaats in. Sinds hij rond 500 door koning Clovis was uitgeroepen tot beschermheer van de Frankische koningen en van het Frankische volk, werd hij de nationale heilige van de Franken, hetgeen leidde tot het bouwen van talloze kerken en kapellen aan hem gewijd, en ook buiten hun machtssfeer drong zijn verering door. Het feit, dat St.-Martinus de populaire nationale Frankische heilige is geweest, zou er reeds op kunnen wijzen, dat ook de eerste kerk van Weert uit de tijd der Frankische vorsten stamt.

Er is echter nog een andere aanwijzing. Wij gaan hiervoor te rade bij de Belgische kerkhistoricus H. van de Weerd[3], die een diepgaand onderzoek heeft ingesteld naar de ouderdom van de kerken in het aartsdiakenaat Kempenland en het landdekenaat Eyck, waartoe ook Weert vóór 1559 kerkelijk behoorde. Hij is daarbij tot de conclusie gekomen, dat er hier in het noorden van het Frankische rijk vóór de tijd van Karel de Grote slechts enkele kerken gesticht zijn en wel door de oude abdijen. Deze hebben echter nimmer de H. Martinus tot kerkpatroon. De overige zijn na die tijd door leken, de grootgrondbezitters, opgericht als een uitvloeisel van de capitularia van 779 van Karel de Grote, die nauwgezet heel het kerkwezen regelde en een stelselmatige kerkenbouw en een parochiële indeling voorschreef. Tot deze groep van lekenkerken behoren ook de St.-Martinuskerken en -parochies in het landdekenaat Eyck, zoals o.m. die van Weert, Dilsen, Kessenich en Horn. De St.-Martinuskerken zijn zelfs de oudste van deze groep en zijn over het algemeen de eerste kerken, die van regeringswege werden opgericht. Hun stichting moet men dus plaatsen tegen het einde van de 8ste of het begin van de 9de eeuw. Ook volgens andere historici staat het historisch vast, dat vooral in de 9de eeuw vele kerken en parochies gesticht zijn[4]. Indien de conclusie van Van de Weerd juist is, moet het eerste kerkje van Weert derhalve gedateerd worden in de 8ste of het begin van de 9de eeuw.

Toch moet men zich van deze kerken geen al te grootse voorstelling maken. Zij waren vaak uit hout opgetrokken of van vakwerk in leem, terwijl de aard van deze materialen er toe leidde, dat zij geen andere vorm hadden dan die van rechthoekige gebouwtjes. Ook het oudheidkundig onderzoek[5] van tijdens de tweede wereldoorlog verwoeste kerken in Limburg (o.a. Buggenum, Grubbenvorst, Geisteren en Gennep) hebben aangetoond, dat aldaar aan de stenen kerken houten kerkjes (of vakwerk met leem) zijn voorafgegaan, die niets anders zijn geweest dan rechthoekige bijna vierkante gebouwtjes van bescheiden afmetingen[6]. Vanaf de 11de eeuw verdwijnt het hout geleidelijk als bouwmateriaal voor kerken en wordt het regel om de houten kerkjes te vervangen door stenen. Ook deze hadden nog een rechthoekige, bijna vierkante vorm en waren van bescheiden afmetingen. Aan een dergelijk stenen rechthoekig kerkje moet ook gedacht worden bij de eerste vermelding van een kerk in Weert in de bovengenoemde oorkonde van 1062.

2. De verdere bouwgeschiedenis van de kerk

Wij gaan ons thans bezighouden met de eigenlijke bouwgeschiedenis van het huidige kerkgebouw. Er is reeds op gewezen, dat de oorspronkelijke houten kerkjes later vervangen werden door rechthoekige stenen gebouwtjes. Door opgravingen nu is bekend geworden, dat vele rechthoekige kerkjes in Limburg in latere tijden naar het oosten toe vergroot zijn geworden door de aanbouw van een koor[7]. Deze algemene uitkomst der wetenschap staat voor de kerk van Weert zelfs schriftelijk vast. Er is n.l. een afschrift bewaard van een brief van schout, schepenen, burgemeesters en ingezetenen van Weert, gericht aan het kapittel van St.-Servaas in Maastricht en gedateerd 1456 St.-Luciendagh (13 december)[8]: „Wir scholtit, schepenen, burgemeysteren, kirchmeysteren ende gansche gemeynte van Overweert kennen mits desen oepenen brieve.... ende so wyr nu eene nieuwen bouwe aen derselver onser kerckenkoir, buten versuek aen onsen genedigen ende lieven heeren gedaen, nae ons selves guetduncken bestanden ende gemaeckt hebben, dairmit wyr derselver onsser kercken koir wyder gemaeckt hebben dan se van alst geweest

is,....". De strekking van dit schrijven was vast te leggen, dat deze vergroting van de kerk was uitgegaan van het stads- en kerkbestuur en dat de rechten van de beide tiendheffers, de heer van Weert en het kapittel van St.-Servaas, hierdoor niet verkort en hun verplichtingen niet vermeerderd zouden worden. Of deze kerkvergroting gezien moet worden als een uiting van welvaart, godsdienstzin en offervaardigheid, dan wel als gevolg van de bevolkingsaanwas, willen wij hier in het midden laten. Inderdaad begon het stadje Weert tekenen van vooruitgang te tonen, doch waarschijnlijk zullen zowel de noodzaak als het zelfbewustzijn van de burgers hierbij een rol hebben gespeeld.

Iets meer is bekend omtrent de tweede fase van de bouwgeschiedenis van de kerk, n.l. de afbraak en de vernieuwing rond 1500. Er was een rustige tijd aangebroken voor de stad, die in volle bloei was. Er stond een eigen munt en men kende een welvarende wolindustrie, welke zijn eigen opslaghallen had laten oprichten in Antwerpen en Bergen op Zoom. De omstandigheden waren dan ook gunstig om het herstel van de parochiekerk ter hand te nemen. In de zuidwand van de kerk lezen wij op een granieten steen de volgende betekenisvolle woorden:

> Int gulden jaer van vijftienhondert
> Is broke dy alde kerck u niet en wondert
> en op avent magdaleen
> is gelacht dy yerste steen.

Hiermee stemt overeen een post in de gemeenterekening van het jaar 1500[9]: „Item den 21ste dach in Julio op Maria Magdalenen avent dess morghens omtrent VI uren iss dat fundament van onser nuwer kercken aingelacht; heefft mijn ghenedigen Heer van Horne, Greve Jacop, den iersten steyn doin leggen ende den burgemeester den anderen ende dair onder gelaicht enen Koels postulantsgulden, facit 1 gulden 10 stuver." Uit deze twee gegevens blijkt derhalve, dat men in het jaar 1500 de oude kerk, d.w.z. het gedeelte van vóór 1456, heeft afgebroken en dat men op 21 juli is begonnen met de funderingen van de nieuwe (afb. 1). Tevens werd op deze dag de eerste steen gelegd door graaf Jacob II van Horn, terwijl ook de burgemeester een steen inmetselde, waaronder hij een Keulse postulantsgulden had gelegd. (Men is met het leggen van een munt onder de eerste steen zeer zuinig geweest, want de postulantsgulden was de goedkoopste gouden munt, welke in die tijd ter beschikking stond). Genoemde gemeenterekening bevat verder naast enkele

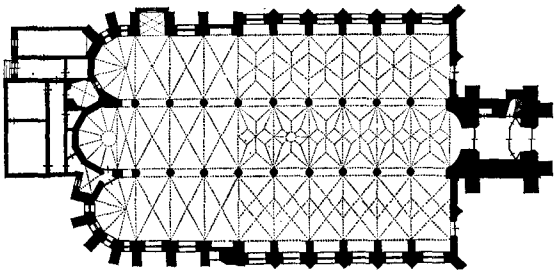

Afb. 1. St.-Martinuskerk, Weert: plattegrond na 1500.

uitgaafposten, die vermoedelijk op de kerkbouw betrekking hebben (zoals posten voor het afhalen van stenen aan de Maas, het maken van manden om stenen te dragen en tobben voor het vervoer van kalk), één post, welke in elk geval duidelijk daarop betrekking heeft: „Betaelt den bouwmeisteren van de kercken met namen her Kerst Hennen, Heyn Huben, Peter van Straelen en Symon Claes nae uitwisinghe eynre quitancy XXIIII gl. brabants, facit aen goltgulden, den gulden gerekent ad XXX st. XVI goltgulden." Met de bouwmeesters zijn hier natuurlijk de metselaars bedoeld.

Enig idee van de ruïneuze toestand van het oude gebouw geeft een verklaring van de schepenen van Weert, gedateerd 16 augustus 1504[10]. Deze akte spreekt in de verleden tijd, zodat de inhoud betrekking heeft op de voorafgaande jaren. In deze verklaring verwijzen de schepenen allereerst naar de verplichting van de heer van Weert en het kapittel van Maastricht om als tiendheffers het schip der kerk te onderhouden. Vervolgens constateren zij, „datt dat voorschreven schip der voorschreven kercke soo seer in nood ende gebreecken was eer ment brack datt gheyn werckluyden erop gaen en wouden noch gheyn nagelen in dat leydack halden wolden so als dye werckluyden dytt braecken op hunne eydt voir ons ghetuyght ende gheswooren hebben, soe datt van groote noott was zulckx te vernouwen, want met groote gaeteren insloegh".

Door het feit, dat een gedeelte van de kerk van rond 1456 en een ander gedeelte van rond 1500 dateert, is ook het opvallend verschil van bouwtechnische aard te verklaren tussen het oostelijk gedeelte (koorpartij en drie voorste traveeën) en de rest. Heel duidelijk is dit te zien

Afb. 2. St.-Martinuskerk, Weert: kapitelen en gewelven van de tweede bouwperiode.

aan de plaatsing van de steunberen: in het oudste gedeelte buiten en in het latere gedeelte binnen het gebouw. Ook de gewelfconstructie toont een onderscheid: voor in de kerk treft men eenvoudige kruisgewelven aan, die de ene travee scherp afscheiden van de andere, terwijl het nieuwere gedeelte een ingewikkelde ribbenconstructie heeft, die de ene travee ongemerkt laat overgaan in de andere en die bovendien drie verschillende figuren vertoont, n.l. in het midden stergewelven, links ruit- en rechts netgewelven (afb. 2). Ook bij de pijlers valt het primitieve van de eerste periode duidelijk op; men lette slechts op de eenvoudig geprofileerde kapitelen voor in de kerk en op de gebeeldhouwde kapitelen achterin, zogenaamde Maaskapitelen voorzien van plompe bladmotieven.

Hoe lang heeft men over deze nieuwbouw van het jaar 1500 gedaan? Op grond van vroegere publikaties[11], waarvan de bron niet meer te achterhalen is, heeft men steeds aangenomen, dat de bouw in 1507 zou zijn voltooid en dat de kerk in dat jaar werd ingewijd. Dit blijkt echter niet juist te zijn. In de gemeenterekening van het jaar 1512/1513 (het rekeningjaar liep van Allerheiligen tot Allerheiligen) lezen wij[12]: „Item St. Elisabethdag doin men die kerck wijden gegeven III gulden". Op 19 november van het jaar 1512 heeft dus de kerkwijding plaatsgevonden; de bouw zal dus vermoedelijk ook rond die tijd gereed gekomen zijn.

Onopgelost blijft nog steeds de vraag: Wie is de architect van deze monumentale kerk? Ofschoon ongetwijfeld een groot en bekwaam bouwmeester vindt men zijn naam nergens vermeld. Wij bezitten slechts een enkele aanwijzing. Tegen de laatste zuil in de kerk aan de evangeliezijde vindt men twee wapenschilden aangebracht, welke gedragen worden door een engelenfiguur. Het ene stelt een in twee- en gedeeld schild voor met bovenin twee kronen, het blazoen van de stad Keulen. Het tweede vertoont een voorwerp dat veel overeenkomst heeft met een passer en verder de

letters W en L. (afb. 3). Waarschijnlijk is dit het familiewapen van de bouwmeester, die dan uit Keulen afkomstig zou kunnen zijn. Helaas zijn alle nasporingen naar de betekenis van dit wapenmerk, ook in het buitenland, tot nu toe

Afb. 3. St.-Martinuskerk, Weert: zuil met huismerk, mogelijk van de bouwmeester.

Foto Alph. Stribos, Weert

vruchteloos gebleven. Daar de wapens zijn uitgebeiteld in de hardstenen zuil, heeft men wel eens de veronderstelling geuit, dat zij niet de bouwmeester van de kerk zouden aanwijzen, maar de bewerker of de leverancier van de Naamse steen. Deze hebben wij echter kunnen achterhalen in de gemeentearchieven, n.l. „Meister Johan van Namen"[13]. Mogelijk ligt de oplossing van het probleem verscholen onder de eerste steen in de zuidwand.

3. De bouwstijl

De stijl van de kerk is laat-gotisch onder Rijnlandse invloed (netgewelven) en met Maaslandse kenmerken (de hardstenen kapitelen) en wat het kerktype betreft is zij een hallenkerk (de zijbeuken even hoog en doorgaans even breed als het middenschip). Zij is zelfs de enige oorspronkelijke hallenkerk uit de laat-gotiek in Nederland; de overige, o.a. die van Nijmegen en Deventer, zijn later omgebouwd tot hallenkerk. Met het interieur van de St.-Michaël in Zwolle (gebouwd vóór 1306) behoort dat van de Weerter St.-Martinus tot de meest indrukwekkende gotische ruimte-scheppingen in Nederland. De ruimtewerking van de Duitse gotiek is zeer treffend door Houben beschreven[14]. In tegenstelling met de Franse gotiek, waarbij heel de beweging vertikaal is gericht, dus in de hoogte, is bij de Duitse gotiek deze beweging meer horizontaal gericht, in de breedte. Vooral bij de hallenkerken is dit het geval met als gevolg een geweldige ruimte-ontwikkeling, verdeeld over drie gelijkwaardige schepen zodat men het idee krijgt van drie naast elkaar gebouwde kerken.

Niet geheel passend in dit gotisch bouwwerk is het neoklassieke hoofdaltaar, in 1790 aangebracht door de Italianen Moretti en Spinetti. (Dit altaar was in de plaats gekomen van een in 1739 op aandringen van Franciscus Ludovicus de Sanguessa, bisschop van Roermond, geplaatst barokaltaar van de Antwerpse bouwmeester Kerrics)[15]. In 1920 heeft men er sterk aan gedacht dit altaar uit de kerk te verwijderen. Het advies van Dr. J. Kalf, directeur van het Rijksbureau voor Monumentenzorg, en van Dr. Gratama, voorzitter van de toenmalige Monumentencommissie, luidde echter: „Het koor is in suo genere een meesterstuk, welks gelijke men in ons land niet aantreft en het ware onverantwoordelijk het af te breken. Men kan herstellen wat defect is, doch het geheel moet bewaard blijven zoals het thans is. Bestond er eertijds een streven om slechts één stijl in de kerk toe te laten, thans geldt de mening dat meerdere stijlen in een en dezelfde kerk niet misplaatst zijn mits het werk op zich goed zij"[16]. Dit duidelijk advies voorkwam een derde verandering van het hoogkoor.

B. *De bouwgeschiedenis van de toren*

Laten wij thans overgaan tot de bouwgeschiedenis van de toren, breed en diep gefundeerd in het hart van Weert en steil oprijzend als de centrale figuur van stad en platteland, sterk het oog bekorend door de schilderachtige effecten, veroorzaakt door de afwisseling van lagen baksteen en natuursteen en door de tweevoudige haakse hoekberen met sierlijke versnijdingen.

1. De toren van 1528/1529

Over het ontstaan van de toren zijn de gegevens even schaars als over die betreffende de

kerk. Over het algemeen heeft men steeds aangenomen[17], dat de bouw van de benedentoren deel heeft uitgemaakt van de kerkvernieuwing in 1500. Volgens de gemeenterekening van het jaar 1528/1529[18] echter moet hij opgericht zijn in het 2de kwart van de 16de eeuw. Wij lezen immers: „Item hebben Johan Ghielken Soettens ende Thoen Pouwels, Dierck Deckers, Dierick Zyegers, Peter van Aecken, Johan de Hoerne ende Merten Beelen met honnen gesellen den alden kerckthoeren aff gebroecken ende hebben daeraen gewaerckt tsaemen 316 dagen. Inhallt eenre zeelen hon gegeven des dachs ielicken 111 st., facit 47 gl. 8 st.". Wij zien hieruit dus, dat ook de oude kerk reeds van een toren was voorzien en dat deze rond 1528 werd afgebroken. Wij mogen dan ook aannemen, dat in diezelfde tijd een aanvang is gemaakt met de bouw van een nieuwe. Evenals de bouwmeester van de kerk is ook de schepper van deze machtige en monumentale stadstoren onbekend.

2. De bouwstijl van de toren

Deze onderbouw van de Weerter toren is van Brabantse oorsprong; hij behoort n.l. tot de Kempense gotiek. De gotische bouwstijl volgde niet overal hetzelfde schema. Hij vereenvoudigde of wijzigde het in verband met de plaatselijke tradities, de te bezigen bouwstoffen en de bodemgesteldheid. Zo ontstonden regionale richtingen, o.a. de torenschool die wordt aangeduid met de naam „de Kempische groep". Geografisch bezien, omvatte het eigenlijke Kempenland ongeveer de driehoek Tilburg–Eindhoven–Turnhout, doch de Kempische gotiek bestreek een enigszins ruimer gebied. Het is dus een verzamelnaam voor tal van kerktorens, die gedurende de 2de helft van de 15de en de 1ste helft van de 16de eeuw werden gebouwd in het bovenomschreven gebied met naaste omgeving. In tegenstelling met de grote Brabantse gotiek, die kon beschikken over talrijke steengroeven, bediende de Kempische gotiek zich hoofdzakelijk van baksteen, die later tijdens de bloeiperiode werd afgewisseld met natuursteen. De zogenaamde speklagen, gevormd door horizontale banden natuur- en baksteen, zijn dan ook een typisch kenmerk van deze bouwstijl. Een verder kenmerk is het ongecompliceerde vierkante grondplan, oorspronkelijk zonder steunberen en naderhand met overhoekse of haaks geplaatste steunberen. Bij verschillende torens vindt men bovendien in de bovenste geledingen reeksen van 2 of 3 galmgaten (o.a. Nederweert)[19]. Als torenspits prefereert deze richting een korte spits met een peervormige bekroning. Over het algemeen bereikte deze spits slechts een kwart of op zijn allermeest een derde van de totale hoogte van de toren. In Weert bedroeg deze 18 meter. De bewering, dat men in de 16de eeuw deze toren hoger had willen optrekken, doch dat de vrees van de grafelijke familie voor spionage binnen de kasteelmuren vanaf de kerktoren of dat het ontbreken van de geldmiddelen een verdere verhoging hebben belet, mag men gerust naar het rijk der fabels verwijzen. Het was n.l. niet altijd onmacht of gebrek aan geld, dat de middeleeuwse bouwmeesters er toe bracht om bij het bereiken van een bepaalde hoogte de bouw stop te zetten. Zij hielden terdege rekening met de omgeving en met de proporties van het kerkgebouw, waarvan de toren slechts een onderdeel vormt. Ook vroeger gold evenzeer als thans de gebiedende eis, dat een toren een interessante en fraaie silhouetwerking dient te geven aan het stadsbeeld[20]. En wat de spits betreft, deze heeft slechts tot taak een bekroning en afdekking te vormen van de toren, waarbij de hoogte nauwelijks een rol speelt. Voor het middeleeuwse stadje Weert paste deze breed oprijzende romp met een kort beëindigde spits volkomen in het stadsbeeld; was de toren hoger geweest, dan zou hij storend gewerkt hebben.

3. De verhoging van de toren in de jaren 80 van de vorige eeuw

Toch is de hoogte van de toren steeds een voornaam punt voor de Weertenaren geweest, zo zeer zelfs, dat in de jaren 1887–1889 de verhoging een feit werd (afb. 4). Dit was enigszins begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat het stadje, dat zo lange tijd had gesluimerd, begon te ontwaken en zich begon te ontplooien buiten de wallen. Het isolement dat zo lange tijd de ontwikkeling had geremd, was opgeheven door de aanleg van de Zuid-Willemsvaart in 1825, de spoorlijn Antwerpen–Weert–München Gladbach in 1879 en door de verharding van de verbindingswegen met Roermond en Eindhoven in 1844 en 1853. Met deze groei van het stadje steeg ook het zelfbewustzijn van de

Afb. 4. St.-Martinuskerk, Weert: torenverhoging van 1889. Naar een litho van Emm. Smeets, Weert. Uitgegeven als bijlage van het weekblad „Het Kanton Weert".

burgers en als vanzelfsprekend richtte deze vernieuwings- en verfraaiingsdrang zich allereerst op het centrum van de stad, de kerk en de toren[21]. Het resultaat was de meer dan 100 meter „Lange Jan" van architect Kayser uit Venlo en Mgr. Rutten, deken van Maastricht, bekend om zijn kunstzin en de voornaamste adviseur van het toenmalig kerkbestuur van Weert.

Het verloop van deze afbouw is tot in details beschreven door deken Johannes Godefridus Custers in een kroniekboek[22] van de parochie en in het weekblad „Het Kanton Weert" uit die jaren, terwijl ook het gemeentearchief[23] hierover uitvoerige gegevens bevat. Aan het bestaande metselwerk van 30 m hoogte werd 20 m bijgevoegd, welk werk in oktober 1887 gereed kwam. Daarop werd tussen vier hoekpinakels een hoge houten spits van 40 m aangebracht, waarboven een enorm kruis van 17,80 m prijkte. Het gehele werk kwam in 1889 klaar. Vanwege het dreigend instortingsgevaar bij stormen moest in 1906 op dringend advies van de rijksarchitect Dr. P. J. Cuypers uit Roermond dit kruis met ongeveer 7 m worden ingekort en moest ook het gewicht belangrijk worden verminderd door het verwijderen van verschillende ornamenten[24]. Toch behield het geheel nog een hoogte van ongeveer 97 meter.

Wanneer men deze 19de-eeuwse neogotische toren vergelijkt met die van de 16de eeuw, moet men zeker bewondering hebben voor de verdienstelijke wijze, waarop het nieuwe metselwerk was aangepast aan het bestaande, maar de kale houten spits gaf aan het geheel toch een zeer onbevredigend aspect. Er was een te grote tegenstelling tussen de vrij sterk versierde gemetselde romp en de saaie uitgerekte spits, die eigenlijk toch de bekroning diende te zijn. „Een gedetailleerde en zelfs vrij sterk gedetailleerde romp verdraagt geen effen, rechte, gladde spits; de architektonische vormen worden erdoor verdrukt en de monumentaliteit gaat er onder teloor"[25]. Deze spits had het oog niets anders te bieden dan zijn hoogte en hierdoor werd hij als „De Lange Jan" de trots van Weert.

4. De torenspits van 1959–1960

In de vroege morgen van de 14de november van het jaar 1940 maakte een zware zuidwesterstorm een einde aan deze hoogte door de houten spits van zijn eeuwenoude voetstuk te rukken en totaal te vernielen; een ramp, zwaar gevoeld door de Weertenaren, maar waarlijk geen verlies voor de kunst. Ofschoon vrij spoedig na deze rampdag het vaste verlangen groeide om de toren te herbouwen[26], verhinderden de tijdsomstandigheden evenwel een spoedige realisering van dit plan en het duurde tot 1951 eer dit voornemen concrete vormen ging aannemen. Het is een gelukkige gedachte geweest van het kerkbestuur om door middel van een prijsvraag[27] aan de ontwerpers een zo groot mogelijke vrijheid te laten bij het projecteren van een nieuwe torenbekroning. De uitslag werd met spanning tegemoetgezien; immers de laatste bouwkundige prijsvragen hadden slechts dubieuze resultaten opgeleverd. Bovendien was volgens de jury in haar eindrapport[28] de opgave voor de deelnemers verre van gemakkelijk. Het was immers een zeer delicate zaak om voor de bestaande toren, die het uitgesproken karakter van een monument bezat en zoveel herinneringen opriep aan nog bestaande torens, een beëindiging te ontwerpen. De nieuwe bekroning diende zowel een religieus als een profaan karakter te bezitten, daar het immers een godsdienstig monument en een bouwwerk ter verlevendiging van het stadsbeeld betrof. Toch was het resultaat van de Weerter prijsvraag zeer bevredigend; vanuit de kringen van de architectuur klonk zelfs de uitroep: „Van Weert begint de viktorie"[29]. Uit 40 inzendingen moest de jury, bestaande uit hoogleraren en architecten, haar keuze doen. In haar rapport merkte deze jury o.m. op: „Op zeer verschillende wijze hebben de inzenders getracht het gestelde doel te bereiken. Sommigen maakten een hoge to-

renbekroning. Nu is wel waar, dat de toren niet beslist vraagt om een hoge spits, maar daar staat tegenover, dat de toren ook moet worden gezien als een monument voor de gemeente en niet alleen als een vervolmaking van een kerkgebouw. Weert is een gemeente, die zich snel ontwikkelt van kleine tot middelbare stad en de uitgestrektheid van de vrij lage bebouwing neemt nog steeds toe. Een grotere hoogte dan vereist is in verhouding tot het aanliggend kerkgebouw, is dan ook zeer goed te verdedigen. Wel dient in ieder geval als een voorwaarde te worden gesteld, dat de afgebouwde toren een grote waardigheid zal bezitten en dat de materialen, waaruit de beëindiging wordt opgetrokken en de vormen van het nieuwe gedeelte passen bij de bestaande onderbouw. Bij sommige projekten moest worden geconstateerd, dat de ontwerpers dit niet begrepen hebben. Een monument als dit moet met eerbied behandeld worden, wil niet het gevaar dreigen van mishandeling."

De eerste prijs werd behaald door architect Th. G. Verlaan[30] te Berkum met het ontwerp, ingezonden onder motto „Capa Sancti Martini"[31]. In dit project herkent men een stijl, die gebaseerd en geïnspireerd is op de gotiek. Het is echter geen slaafse imitatie van de gotiek geworden, doch aan de afbouw is een eigentijds stempel gegeven zonder nochtans in conflict te komen met de gotische onderbouw. De jury oordeelde als volgt: „Dit projekt is zeer gaaf en evenwichtig. Op de bestaande onderbouw, die ontwerper meende te moeten onderwerpen aan een restauratie, werd een hoge lantaarn gezet, waarvan de grondvorm achtkantig is met een ongelijkzijdige basis. De plattegrond ervan is verkregen door van een vierkant de hoeken af te schuinen. De overgangen van de onderbouw naar de lantaarn worden verrijkt door de plaatsing van kleine conterforts, waardoor tevens de silhouetwerking, vooral overhoeks, wordt verbeterd. De silhouetwerking is voortreffelijk. De detaillering is in alle onderdelen verzorgd en uiterst beschaafd. De details getuigen van de fantasie van de ontwerper en van zijn vermogen om een architectuuronderdeel, dat in opzet goed is, ook bij uitwerking te vervolmaken. De opbouw vertoont een hoge lantaarn en de visuele indruk wordt gegeven, dat de toren veel hoger is geworden. In feite bleef de ontwerper beneden de maat, die verschillende andere inzenders aan de bekroning gaven, terwijl hun ontwerpen een lagere torenhoogte suggereerden. De jury acht de hier gegeven maat volkomen aanvaardbaar. Een bedenking heeft de jury tegen de wijze, waarop het bovenste deel van de lantaarn is behandeld. De overgang van de lantaarn naar de bekronende muts is te abrupt; ook om technische redenen is het gewenst een bredere stenen band aan te brengen, waardoor de koppeling wordt verbeterd. De jury heeft ook waardering voor de wijze, waarop de inzender de bestaande onderbouw heeft verbeterd door het dichtmetselen van de raamopeningen en het verfijnen van het muurvlak door het aanbrengen van traceringen. Wel zullen de kosten daardoor worden verhoogd, maar de winst in aesthetisch opzicht is zeer groot".

Ofschoon er links en rechts[32] ook stemmen opgingen voor het handhaven van de toestand na 1940, werd in oktober 1958 toch overgegaan tot de uitvoering van het bekroonde plan van architect Verlaan (afb. 5). Het werk werd opgedragen aan de Weerter Aannemingsmaat-

Afb. 5. St.-Martinuskerk, Weert: huidige toren. Naar het ontwerp van architect Th. G. Verlaan.

schappij Wilma N.V. In februari 1961 kon de toren, inmiddels ook verrijkt met een carillon, wederom in gebruik worden genomen. Bij de uitvoering werd rekening gehouden met de opmerkingen van de jury. Zo werd o.m. het langgerekte raam, dat zo storend werkte in het fijne metselwerk, dichtgemetseld, waardoor de romp een grotere geslotenheid kreeg.

Grootser en schoner dan voorheen rijst deze imposante toren thans op in de oude van Hornestad. Opnieuw is hij een richtpunt geworden in het Weerter landschap en een kostbaar cultuurbezit van de aan zijn voet levende bevolking.

J. HENKENS

[1] Rijksarchief Maastricht. Archief kapittel St.-Servaas, afd. charters, no. 1. Regest in: Publications, 1930 (Doppler). De echtheid van deze oorkonde wordt betwist. Zie: J. F. Niermeyer, Onderzoekingen over Luikse en Maastrichtse oorkonden en over de Vita Baldrici Episcopi Leodiensis, in: Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, 1935. M. Gysseling en A. C. F. Koch, Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta, I, Leuven 1950. J. Henkens, De oudste vermeldingen van Weert in de geschiedenis, in: De Maasgouw 1962, afl. 3.

[2] J. Huysmans, Oude kerkpatronen in en om Roermond, in: Historische opstellen over Roermond en omgeving, 1951.

[3] H. van de Weerd, Het Landdekenaat Eyck.

[4] J. Paquay, De wording van de parochiën in Limburg, in: Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg, 1921. Em. Vanderdonck, De eerste kerken in het Westen, in: Album Dr. M. Bussels, Hasselt 1967. A. J. Munsters, Verkenning van de Middeleeuwse kerk in Limburg, in: Limburgs Verleden, II, 1967.

[5] P. Glazema, Oudheidkundige opgravingen in de door de oorlog verwoeste Limburgse kerken, in: Publications, 1948.

[6] A. J. Munsters, a.w., p. 456, is de mening toegedaan, dat vanaf het begin een stenen kerk, althans in haar fundering, normaal is.

[7] Zie noot 5.

[8] Archief kapittel St. Servaas Maastricht: Variorum decem volumina, deel IX. Overgedrukt in artikel: De St. Martinuskerk door G. Houben pr., in: Jaarboek Bisschoppelijk College Weert, 1949/1950.

[9] Inventaris oud-archief gemeente Weert (J. Th. H. de Win), no. 612.

[10] Inventaris oud-archief Weert, no. 2729.

[11] O.a. in weekblad „Het Kanton Weert" van 4 juni 1887 en 13 december 1940.

[12] Inventaris oud-archief Weert, no. 616.

[13] Zie noot 9.

[14] Zie noot 8.

[15] Inventaris archief en bibliotheek St.-Martinuskerk (J. Henkens), no.'s 100 en 101.

[16] Inventaris St.-Martinuskerk, no. 46.

[17] Zie noot 11.

[18] Inventaris oud-archief Weert, no. 621.

[19] J. J. M. Timmers, De toren van Weert en zijn verwanten, in: Katholiek Bouwblad no. 16, jrg. XVIII, 1951.

[20] H. Thunnissen, Torens, hoogtepunten van architektuur, in: Katholiek Bouwblad no. 16, jrg. XVIII, 1951.

[21] G. Houben, Weert en zijn toren, in: Katholiek Bouwblad no. 16, jrg. XVIII, 1951.

[22] Inventaris St.-Martinuskerk, no. 46.

[23] Inventaris van het nieuw-archief der gemeente Weert (J. Henkens), no. 1822.

[24] Inventaris St.-Martinuskerk, no. 121.

[25] Aldus J. J. M. Timmers, a.w.

[26] Inventaris St.-Martinuskerk, no. 128.

[27] Deze prijsvraag werd gepubliceerd in Katholiek Bouwblad no. 16, jrg. XVIII, 1951.

[28] Katholiek Bouwblad no. 11, jrg. XIX, 1952.

[29] Katholiek Bouwblad no. 11, jrg. XIX, 1952.

[30] Reeds eerder behaalde deze een eerste premie voor de prijsvraag Hofplein-Blaak en een tweede prijs voor zijn inzending van de stadhuisprijsvraag te Schiedam.

[31] Capa Sancti Martini was de mantel van St.-Martinus, die hij deelde met een bedelaar. Lange tijd werd deze mantel zorgvuldig als een relikwie bewaard aan het Merovingische hof, het paleis van de vroegere Frankische vorsten. Deze capa of capella werd bewaard in een apart gebouw, dat later eveneens met het woord capella werd aangeduid. Deze capa was een kostbaar bezit aan het hof en werd tijdens veldtochten steeds meegedragen.

[32] O.a. C. A. Huygen, in: De Gazet van Limburg van 28 februari 1952.